

FATALISTIČKO TUMAČENJE RAZARANJA JUGOSLAVIJE

Komunisti nisu stvarali jugoslovensku naciju ne zato što bi ona osporila ciljeve socijalizma, već zato što bi time ubrzali raspad Jugoslavije

Olivera Milosavljević

OSVRT NA KNJIGU: DEJAN JOVIĆ, *JUGOSLAVIJA - DRŽAVA KOJA JE ODUMRLA*, SAMIZDAT B 92 (BEOGRAD) I PROMETEJ (ZAGREB), 2003.

P RVA KNJIGA KOJA JE POSLE RATOVA ZA JUGOSLOVENSKO teritorijalno nasleđe zajednički objavljena u Zagrebu i Beogradu morala je izazvati znatiželju, bar kao pokazatelj zajedničkog imenitelja u percepciji bliske prošlosti. Knjiga Dejana Jovića, *Jugoslavija država koja je odumrla*, zanimljivo je štivo, potkrepljeno mnoštvom sekundarnih izvora, pre svega razgovora s akterima zbivanja, a interesantnih s aspekta njihove naknadne percepcije događaja u kojima su u prošlosti učestvovali. Da nema neutemeljenih pa i pretencioznih zaključaka, po svaku cenu originalnih (čak i kada su saznanja autora morala voditi u drugačijem pravcu), ova knjiga bi bila odlična literatura o poslednjim decenijama egzistencije jugoslovenske države. Problem je što autora nisu uvek vodila saznanja, već je nužnost da teza bude originalna zahtevala i da bude po svaku cenu "dokazana".

Metodologija

U skladu sa ciljem da ponudi novu interpretaciju raspada Jugoslavije, autor svoju knjigu metodološki u prvom redu temelji na intervjuima sa živim članovima političke elite, a oslanja se i na memoare, dnevnike i knjige aktera, istražujući motive njihovog delovanja. Polazeći od njihovih nekadašnjih i naknadnih iskaza, a sa pretpostavkom da ljudi u politici deluju subjektivno, autor zaključuje da su svi oni bili sigurni da će spasiti Jugoslaviju, iako su njihove akcije, bez njihove volje, vodile u smeru njenog razbijanja, pa su ih i pad komunizma i raspad države iznenadili. Metodologija po kojoj su relevantni izvori za zaključivanje naknadni intervjui sa akterima tako što oni daju iskaze o svojim motivima od pre 5, 10 ili 20 godina, isto je što i uzimanje memoara za primarni istorij-

ski izvor. To bi značilo da akteri, za razliku od istoričara, imaju nadnaravne moći budući da na njih i njihove iskaze ne deluju "poznati ishodi" i "naknadna pamet", već se njihovo mišljenje, sećanje i autopercipcija konzervira na stupnju prošlog vremena. Drugim rečima, akteri su subjektivni samo u trenutku u kojem su akteri, a onda se zamrzavaju do trenutka davanja intervjuu autoru, kada izvađeni iz hibernacije postaju objektivni izvor o svom subjektivnom aktivizmu iz prošlosti. Ovakva metodologija zanemaruje da i akteri mogu da imaju "naknadnu pamet", mogu da učitavaju svoje savremeno mišljenje u priču o prošlosti, mogu da prećutkuju. Prihvatanje njihovog današnjeg iskaza, ne samo o sebi već i o drugim akterima, a posebno o tome šta su im drugi akteri nekada privatno rekli, dakle primanje takvih iskaza kao izvora za zaključivanje vodi u proizvoljnost, pa i stvaranje nesvesnih falsifikata. Takav je npr. slučaj sa ključnim idejama (ne samo u ovoj knjizi) koje se pripisuju Kardelju, a od kojih nijednu autor nije mogao da potvrdi čitajući njegove tekstove. Izvori su mu živi akteri koji su "svedočili" u rasponu od 25 do 35 godina posle svojih razgovora sa njim a sve prvi put izgovorili pošto je Kardelj već odavno bio mrtav. Naravno da akteri ne kažu uvek sve što misle (pa ni Kardelj) i moguće je da današnji iskazi njegovih davnih sagovornika budu tačni. Ali je isto toliko moguće da iskazi ne budu tačni, da "svedoci" ne iznose čitav kontekst ili da prećutkuju šta su sami tada rekli i mislili. Korektnost Jovićeve knjige je u tome što, za razliku od nekih autora u Jugoslaviji, beleži šta su mu izvori, pa čitaoci mogu sami da zaključuju o njihovoj relevantnosti. Drugi problem sa živim akterima je što nisu "reprezentativni uzorak" i što imaju prednost nad mrtvim učesnicima. Da li je autoru pala na pamet mogućnost da su rezultati istraživanja mogli da budu dijametralno suprotni da se sreća drugačije poigrala, tj. da danas svedoče oni koji ne mogu da svedoče o onima koji danas svedoče, a da ovi moraju da čute? Verujući na reč živim akterima, autor je došao do krajnje dobronamernog ali isto toliko i pogrešnog zaključka da za kr-

vavi raspad Jugoslavije niko nije kriv (ili zaslužan, svejedno). Autor s pravom smatra da istoričari greše kada insistiraju na distanci, pa postavlja pitanje zašto bismo bili uspješniji u analizi davnih događaja o kojima nemamo vlastita iskustva, od onih kojima smo svedočili i čiji su nam sudionici dostupni? Tvrdi da se istoričar bavi otkrivanjem smisla akcija s pozicije onih koji su ih proizveli i pledira da se pod logičnošću i racionalnošću razume ono što su akteri smatrali logičnim i racionalnim, a ne ono što mi u drugom kontekstu i s poznatim ishodom mislimo da je bilo logično. Iako je kritika teorije distance ispravna, obrazloženje je manjkavo. Na stranu što iz njega sledi da je celokupno znanje o istoriji starijoj od 50 godina (koju niko ne pamti) “neracionalno i nelogično” jer nemamo “svedoke”. Važnije je ovde zašto autor misli da “nam” u nečemu može pomoći lično pamćenje ako samo akterima daje za pravo da tumače (naknadno) svoje postupke? Zašto samo akteri ne govore sa pozicije “poznatog ishoda”, i zašto “nas” kontekst menja ali ne i aktere? Dakle, prvi korak s intervjuima aktera samo je prvi korak ka pisanju istorije naknadnog mišljenja političke elite o tome šta se desilo, a ne o tome šta se stvarno desilo. Iskazi aktera dati danas, kao i memoari uostalom, mogu biti zanimljiva ilustracija, ali ništa od njihovih iskaza ne može da se tretira kao “istorijska činjenica” na kojoj će istoričar graditi svoju priču. Reči jesu činjenica o ideologiji, ali ne i o realnim zbivanjima, pa je verovanje “na reč” o zbivanjima, bez uvida u njih, i dalje samo verovanje (dnevnoj) ideologiji. Ako je cilj istoričara da otkriva smisao akcije s aspekta aktera, postavlja se pitanje zašto se onda autor bavi otkrivanjem smisla reči aktera a ne njihovih akcija? Zašto im veruje na reč a ne veruje njihovom delu? Zamena realnosti deklaracijama, kao što su “jugoslovenstvo” u kraljevini, “odumiranje države” u socijalizmu, “odbrana Jugoslavije” kod Miloševića, najveći je problem ovakve metodologije koja, iako se bori za “tekst i kontekst”, uvek ostaje samo na tekstu. Osvrćući se gotovo isključivo na literaturu o raspadu Jugoslavije nastalu van teritorije bivše države, u metodološkom smislu je zanimljiva i autorova tvrdnja da u zemljama naslednicama gotovo da i nema knjige koja bi pokušala da pruži odgovor na ovo pitanje, pa autor svojom knjigom pokušava da prekine tu “zapanjujuću šutnju” i ohrabri početak rasprave. Moguće je da je ova netačna tvrdnja rezultat činjenice da se autor uglavnom oslanjao na zapadnu literaturu, ali je neprofesionalno desetine analitičkih knjiga i članaka nastalih u zemljama

naslednicama proglasiti nepostojećim, samo da bi se tamošnji autori proglasili nedovoljno hrabrim da se upuste u ovu temu.

Ideologija odumiranja države

Po autoru, sadržajna novost knjige je naglašavanje važnosti ideologije pa je ona prva koja smešta ideologiju “odumiranja države” u centar analize uzroka raspada. Tvrdi da je komunistička elita, verujući u koncept o “odumiranju države”, decentralizovala njene funkcije do mere da je ona postala nemoćna da se odupre ideološkim alternativama koje su se pojavile osamdesetih godina, odnosno da se država raspala jer je proglasila unitarizam glavnom opasnošću. To je jedina država koja je “odumrla”. Država utemeljena na marksističkoj doktrini, po njemu, ima za cilj da samu sebe “ukine”, što su jugoslovenski komunisti shvatili ozbiljno, pa je socijalizam počinio samoubistvo povlačeći za sobom i Jugoslaviju. Pripisujući komunistima doslovno sprovođenje ideologije (što se u socijalizmu retko moglo prepoznati) bez ikakvih uvida u realnost, željtu da “menjaju stvarnost” gledajući isključivo u budućnost, autor zanemaruje celokupnu genezu jugoslovenskog socijalizma i države u kojoj bi prepoznao uslovljenost ideoloških promena stvarnošću. Druga je priča istrošenost ideologije koja 80-ih nije više umela da ponudi mehanizme za izlazak iz krize u koju je zapala, ali identifikacija decentralizacije i ideologije “odumiranja države” (kao uostalom i socijalizma u Jugoslavije), predstavlja natezanje ka zaključku o prirodnom nestajanju države koja to nije ni bila. Zato autor ne daje odgovore na pitanja kako je takva “antidržava” uopšte funkcionisala decenijama, budući da puko “verovanje” u sistem nije nikakav argument, i šta je razlikovalo Jugoslaviju kao “antidržavu” od države, npr. Bugarske, pa je raspad komunizma u prvoj prošao tako tragično a u drugoj tako bezbolno.

Sledeći nit o “menjanju stvarnosti” autor razlikuje Jugoslaviju do 1974., koja je bila “treća” Titova, i onu od 1974., koja je bila “četvrta”, Kardeljeva. Problem je što gotovo ništa od onoga što navodi kao ključni argument podele nije uopšte bilo novo za jugoslovenski socijalizam. Čitav niz pojava koje autor smešta u 70-te bile su prisutne i u ranim 50-im. Npr. Kardelj nije počeo da govori o međunarodnim integracijama 70-ih, o tome je govorio i 1953. (Stenografske beleške Narodne skupštine); da

Autor navodi kao ključni argument da su 60-ih republike proglašene za “nacionalne države”, a zanemaruje da su republike još Ustavom iz 1946. proglašene “suverene”, pa to u stvarnosti ipak ništa bitno nije značilo. Tvrdi da je stav srpskih komunističara 1968., da moraju da iskorene svaku pojavu nacionalizma u svojim redovima, predstavljao kritički odnos prema “trećoj” (Titovoj) Jugoslaviji što je, po njemu, potvrđivalo da se radi o novoj politici. Naprotiv, to je bio generalni komunistički stav o odnosu prema nacionalizmu, u kontinuitetu prisutan od 1945. godine...

Komunisti nisu stvarali jugoslovensku naciju ne zato što bi ona osporila ciljeve socijalizma, već zato što bi time ubrzali raspad Jugoslavije. Upravo zato što nisu bežali od realnosti, nisu ni insistirali na jugoslovenskoj naciji.

razvijeni ne mogu da sačekaju nerazvijene, Kardelj je govorio i 1954. (plenumi CK); republički partikularizam, centralizacija u okviru republika i osamostaljenje u odnosu na saveznu vlast, tj. "zatvaranje prema gore i centralizacija prema dole" ("republikanizam") su procesi uočavani već 1950. (Privredni savet vlade FNRJ). Autor navodi kao ključni argument da su 60-ih republike proglašene za "nacionalne države", a zanemaruje da su republike još Ustavom iz 1946. proglašene "suverenim", pa to u stvarnosti ipak ništa bitno nije značilo. Tvrdi da je stav srpskih komunista 1968., da moraju da iskorene svaku pojavu nacionalizma u svojim redovima, predstavljao kritički odnos prema "trećoj" (Titovoj) Jugoslaviji što je, po njemu, potvrđivalo da se radi o novoj politici. Naprotiv, to je bio generalni komunistički stav o odnosu prema nacionalizmu, u kontinuitetu prisutan od 1945. godine...

Sredinom 80-ih registruje pojavu dva bloka: "ustavobranitelji" i "ustavoreformatori", čiji je sukob bio ideološki i nije se ticao nacionalnog pitanja, što i inače prepoznaje u većini sukoba posleratne Jugoslavije. Sledeći ovu nit, autor nužno zapada u kontradiktornosti upravo kada govori o Ustavu iz 1974. kao kruni navedenog trenda. Navodi da su elite iz primarno ideoloških motiva prihvatile Ustav, a na drugom mestu da ga je srpska elita prihvatila jer je u njemu videla ostvarenje srpskih interesa. Tvrdnja da su u Jugoslaviji od 1945. svi sporovi i koncepcije bili ideološki i da nisu uzrokovani nacionalnim pitanjem ne stoji. Naprotiv, svi ideološki postulati - federalizam, decentralizacija, samoupravljanje... bili su u velikoj meri motivisani i nacionalnim pitanjem, realnošću egzistencije jugoslovenskih nacija i željom da se spreče nacionalne tenzije i "reši" nacionalno pitanje, a očuva zajednička država. Druga je stvar što su promenljive spoljne i unutrašnje okolnosti menjale sadržinu sprovedenih mera. Nekada se to radilo presijom, nekada pomeranjem akcenta na ideologiju, nekada pokušajima decentralizacije, nekada pokušajima njenog sprečavanja, nekada javno, nekada tajno... ali između 50-ih i 70-ih godina nije bilo "revolucionarnih" promena orijentacije, koje bi uzrokovale nastanak potpuno nove države, kako tvrdi autor. Razlika je bila samo u tome što su 60-ih javno obelodanjeni sporovi - oko odnosa savezne i republičkih vlasti i međusobnih odnosa republika (odnosno "nacionalnog pitanja") - koji su, samo bez javnosti, bili prisutni od stvaranja druge Jugoslavije i zauzimali centralno mesto u ideološkim raspravama. Zato je "re-

volucionarna" promena, odnosno zamena dominantne ideologije, i nastupila krajem 80-ih, kada je nacionalizam poništio, ne primarno komunizam kao ideju, već njegov postulat o zajedničkoj državi, i ne preko ideološkog deklarisanja aktera (npr. "Milošević - komunista") već preko sadržine njihovih ideologija. I zato konstantno autorovo naglašavanje da konflikt nije bio etnički i da će tek 90-ih uključivati i nacionalno pitanje ne stoji. Nacionalno pitanje je od 1945. bilo u temelju definisanja jugoslovenske (socijalističke) države, a od kraja 80-ih je prestalo da bude "pitanje" i postalo jedina ideologija. Iako polazi od "odumiranja države" kao ključnog ideološkog mehanizma zbog kojeg je nestala Jugoslavija, autor navodi još niz faktora koji su neposredno vodili raspadu: Staljinova kritika jugoslovenskog nacionalizma 1948., pobuna 1981. na Kosovu, hapšenje Janše, raspad SKJ, dolazak Tuđmana na vlast... uz zaključak da raspad nije počeo izborom Miloševića, ni "antibirokratskom revolucijom", već je bio rezultat dugotrajnog procesa slabljenja države. A kako su "Jugosloveni", po njemu, hteli više države, njihova želja za državnošću je dovela na vlast one koji su im to obećali - Tuđmana i Miloševića.

Dakle, "odumiranje države", odnosno stanje ne-države, nije bilo jedino u temelju raspada, ali je simptomatično da u rangiranju ostalih uzroka ima svega, samo nema nacionalizma. Zato, pripisujući državotvorcima Tuđmanu i Miloševiću obećanje države "Jugoslovenima", autor zaboravlja samo da kaže da je reč bila o nacionalnoj (etničkoj) državi, iz čega sledi da nisu "Jugosloveni" hteli više države, već su elite Srba, Hrvata, Slovenaca... htele više samo svoje države. Zato je višestruko problematična teza da je "snažna i autohtona država" nastala kao antipod socijalizmu. Prvo, ako je etnička država "autohtona", onda je Jugoslavija bila "neautohtona", tj. "veštačka", što je neistorijsko tumačenje. Drugo, autor i sam rat objašnjava kao rezultat slabih naslednica, što bi značilo da ni one nisu bile "snažne i autohtone", pa se postavlja pitanje da li i one "odumiru" zbog Kardeljeve zagledanosti u budućnost. S druge strane, autor tvrdi da su izneverene ideje socijalizma uzrokovale "antibirokratsku revoluciju" i proteste Albanaca, da su to bili "građanski" protesti za više jednakosti, da se ideja egalitarizma zato udomila u nacionalizmu, a onda opet, da su se "građani" odlučili za rat jer je kriza povećala osećaj nejednakosti. Uvidom u zahteve protesta 80-ih autor je mogao da primeti da nijedan od njih nije bio "građanski" niti je imao u osnovi zahtev za *socijalnom* jednakošću. Protesti nisu bili zbog izneverenih ideja socijalizma o egalitarnosti, već protiv postojeće teritorijalne koncepcije Jugoslavije. Posebna je priča odnos nacionalizma i egalitarnosti u kojoj princip *socijalne* jednakosti ne igra nikakvu ulogu. Nacionalizam (u etničkoj varijanti) sam sebe percipira kao najvišu pravednost i "organsku jednakost" pa mu nije potrebno naknadno unošenje ideje *socijalne* jednakosti iz komunističke ideologije. Upravo zato što nije pluralan, nacionalizam negira sve vrednosti osim (sopstvene) nacije i njene države, poznajući isključivo nacionalnu nivelisanost koja potire *socijalnu* jednakost, ostavljajući "inorodne" i bez jednakosti i bez pravednosti.

Na kraju, nije sudbina Jugoslavije zavisila od sudbine SKJ jer joj je identitet bio ideološki, već zato što među alternativama krajem 80-ih, koje su bile antikomunističke, nije bilo demokratske i jugoslovenske. Antikomunizam se ispoljio primarno kao antijugoslovenstvo. Alternativa je bila nacionalistička, ali ne slučajno. Tradicija nacionalizma je bila jača i temeljnija nego tradicija demokratije. Ključni problem čitave knjige Dejana Jovića je bežanje od fakta da komunizam nije bio jedina ideologija u Jugoslaviji. Iz nekog razloga autor ima grčevitu potrebu da relativizuje značaj nacionalnih ideologija koje su: 1. starije od komunizma, 2. od stvaranja zajedničke države bile prisutne, bilo na sceni ili kako lepo kaže “u podzemlju”, 3. koje su u jednom “trenutku”, lakom za identifikaciju, postale dominantne, tj. vladajuće u jugoslovenskom društvu, bez obzira da li su ih zagovarali samodeklarirani “komunisti”, “disidenti”, “iskreni nacionalisti” ili “demokrate”. Tog, lakog za identifikaciju, “trenutka”, Jugoslavija je prestala da bude aksiom ideologija na vlasti, a onda i smetnja realizaciji nacionalističkih projekata. Potiskujući nacionalizam na marginu (u 90-te i u “podzemlje”), a istovremeno identifikujući socijalizam i Jugoslaviju, sistem i državu, autor zagovara upravo ono stanovište koje u načelu odbacuje - da je Jugoslavija bila veštačka tvorevina kojoj je raspad bio upisan onog trenutka kada je stvorena, a to bi značilo da je bio neminovan. Iako je čitava knjiga posvećena raspadu Jugoslavije, autor se ne bavi odgovorima na krucijalno pitanje - zašto su se vodili ratovi i zašto su bili tako krvavi. Ne može se izdvojiti segment *raspad* od segmenta *rat*, ne ide prvo jedno pa drugo, oni idu skupa i predstavljaju dva lica jednog istog procesa. Zato ideološkim postulatima o “odumiranju države” autor ne može da objasni krvave ratove, pa u analizu uvodi novi momenat. Tvrdi da je nasilje u “bezdržavnom” prostoru bilo izraz neefikasnih država koje nisu bile u stanju da savladaju “privatne” vojske, “privatno” nasilje i “privatne” osvete. Preskačući (opet) nacionalizam, autor dolazi do “privatnih” nasilnika, ali ne odgovara na pitanje kako su oni, budući da nemaju drugu ideologiju osim pljačke, znali *ko* su im neprijatelji, *koga* treba da ubijaju i *gde* su granice teritorije na kojoj im je dozvoljeno “privatno” nasilje?

Nacionalizam

Simptomatično je da u meri u kojoj identifikuje socijalizam i jugoslovensku državu, autor identifikuje i nacionalizam sa demokratijom. Tvrdi da nacionalizam ne mora značiti mržnju, već da je očuvanje nacionalnog identiteta prioritet *nacionalističkih* politika. Iako zaključuje da sadržaj nacionalne države nacionalistima nije relevantan, pa da on može da bude i nedemokratski, čak i zločinački, ipak tvrdi da je pogrešno zaključiti da je nacionalizam pretežno nasilna doktrina. Smatra ga u demokratskim porecima legitimnom doktrinom koja se pojavljuje kao alternativa, a njegovu snagu vidi u unutaršnjoj pluralnosti jer, kako tvrdi, uključuje liberalne, socijalističke, konzervativne i druge vrednosti u cilju stvaranja nacionalne države. Iz ovakve percepcije nacionalizma, a bez analize specifičnosti

nacionalizama o kojima govori, sledi autorov zaključak da je previše jednostavno smatrati da je nacionalizam razbio Jugoslaviju, pa oni koji ga stavljaju u centar raspada pristupaju fatalistički, smatrajući ga prirodnim stanjem. Po njemu, naprotiv, nasilni nacionalizam je mogao uspeti samo zato što su komunističke elite oslabile državu, pa je postavljanje nacionalnog pitanja bilo posledica raspada, a ne uzrok. Tvrdi da nacionalizam nije razbio ni socijalizam ni Jugoslaviju, već da je bio alternativa socijalizmu u trenutku kada se on rastvorio iznutra, jer je cilj socijalizma bio rastvaranje države, a cilj nacionalizma stvaranje države. Tačno je da je nacionalizam (ne kao “proizvod” socijalizma ili “prirodno stanje”, već kao paralelna ideologija sa stogodišnjom tradicijom) u slabosti socijalizma video šansu za realizaciju svojih ciljeva. Samo nije jasno gde je tu Jugoslavija? Nacionalizam jeste bio negacija socijalizma u konkretnom slučaju, ali je mnogo važnija od toga činjenica da je nacionalizam negacija svake Jugoslavije. Između socijalizma i nacionalizma u Jugoslaviji nije ključna razlika bila u konceptu države, slabe ili jake, nedemokratske ili demokratske, već u nacionalnoj strukturi zamišljene države, koja se u drugom slučaju nije mogla realizovati bez nasilja. Zato je problematična i nasilna podela na unitarističke i separatističke nacionalizme u Jugoslaviji, a onda i tvrdnja da je sukob nacionalizama nastao nakon raspada zemlje. Unitaristički nacionalizam bi mogao biti samo jugoslovenski nacionalizam koji bi negirao postojanje jugoslovenskih nacija (što bi autor rekao, uključujući i srpsku) ali on u drugoj Jugoslaviji nije bio relevantan. Praveći veštačku paralelu između nepostojećeg jugoslovenskog nacionalizma i realno prisutnog srpskog nacionalizma, autor implicira da je jedan (etnički) nacionalizam bio za Jugoslaviju, a svi ostali protiv nje. Naprotiv, po definiciji, nijedan etnički nacionalizam ne može biti zagovornik multinacionalne države. To što se hrvatski ili slovenački nacionalizam nikada nisu identifikovali s jugoslovenskom državom a srpski ponekad jeste, nije rezultat antijugoslovenstva jednih i jugoslovenstva drugih, već specifične percepcije Jugoslavije kao isključivo srpske države i to samo u jednom delu ideologa srpskog nacionalizma. Ali ta vizija nije bila ni slika Jugoslavije kao države ravnopravnih nacija, ni Jugoslavije Jugoslovena. Još važnije, i srpski nacionalizam je (kao i hrvatski ili slovenački) u većinskom razumevanju nacionalne države imao viziju svesrpske države s isključivo etničkim odrednicama i bez jugoslovenskog pokrića. Što je njegov sastavni deo ponekad bila i ideja da osim nešto Hrvata “u tri županije” i Slovenaca, svi ostali južni Sloveni predstavljaju “Srbe - konvertite”, drugi je problem koji autor pogrešno percipira kao zahtev za “očuvanje Jugoslavije”. “Braneći” Vukovar, Dubrovnik, Sarajevo, Zadar, srpski nacionalizam nije hteo Jugoslaviju već “srpske” granice. Drugim rečima, svi nacionalizmi u Jugoslaviji bili su separatistički od Jugoslavije ako se pod tim pojmom podrazumeva multinacionalna zajednica.

Narod. U priču o ideološkom sukobu “ustavobranitelja” i “ustavoreformatora” autor uvodi nacionalizam tvrdnjom da su prvi ušli u savez sa separatističkim nacionalistima, a dru-

Tvrđnjom da bi demokratska Jugoslavija stvorila jednu naciju, autor pravi neopravdanu paralelu sa zapadnim demokratskim državama zanemarujući istorijski razvoj i specifičnosti nastanka južnoslovenskih nacionalnih ideologija iz etničke osnove

gi sa srpskim nacionalističkim intelektualcima. Kako bi objasnio zašto oni koji brane postojeći Ustav ulaze u savez sa separatistima, a oni koji žele obnovu "bratstva i jedinstva" u savez sa srpskim nacionalistima (što su u oba slučaja nespojive stvari), autor uvodi i najzanimljiviji argument - *narod*. Smatra da je sukob imao i dimenziju protivljenja demokratskim promenama na jugoslovenskom nivou pa kontradiktorno tvrdi: da su jugoslovenski *narodi* želeli "više države" što im socijalizam nije pružao, zatim da su se uplašili od stvaranja jugoslovenske nacije koja će ih "progutati", zatim da su bili privrženiji ideji jugoslovenstva nego politička elita, zatim da su se uplašili demokratije, zatim da su hteli demokratiju ali samo u "svojoj" državi, a uz sve to da su verovali da se u Jugoslaviji ne može desiti nasilje pa su bili "iznenađeni ishodom svoje akcije". Sve ove tvrdnje su zanimljive zato što, suprotno sopstvenom stavu da je elita najodgovornija, autor kao odlučujući faktor uvodi *narod* koji beži od demokratije i Jugoslavije u nacionalnu državu. Samo nedostaju objašnjenja kako su se *narodi* uplašili nestanka kroz demokratiju, koji valjda ne bi bio nasilan, i kako su se uplašili jugoslovenske nacije koju nijedna elita nije ni imala za cilj, a nisu se uplašili nestanka kroz sukob raznih nacionalizama, za koje se otkad postoje zna da su nasilni prema "drugima"? U nemogućnosti da sve pojave objasni "odumiranjem države", a izbegavajući da uključi u analizu nacionalističke ideologije, autor dolazi i do zaključka da *Srbi* ni danas nisu sigurni da li žele svoju nacionalnu državu ili žele višenacionalnu jugoslovensku zajednicu s Crnogorcima i Albancima. Zanemarujući nacionalizam i činjenicu da nema nacije u kojoj svi njeni pripadnici misle isto, da bi se znalo šta žele *Srbi*, autor ne može ni da odgovori na ovo pitanje. Nacionalističke ideologije na Balkanu poslednjih sto godina uglavnom imaju jedan i slabo promenljiv cilj, a to je teritorijalno "velika" etnička država. I samo u tom kontekstu treba razumeti lutanje ideologije između Srbije ("male") i Jugoslavije (uvek veće). Ali tu je reč samo o nacionalizmu, ne o *Srbima*. Sličan generalizujući stereotip autor uvodi i kada govori o odnosima *naroda*. Ispravno tvrdeći da nije usađena mržnja između naroda isprovocirala raspad države, autor dolazi do kontradiktorne tvrdnje da su odnosi *naroda* - Srba i Slovenaca - prethodno bili "srdačni". Ali zanemaruje da ako *narodi* mogu da imaju srdačne odnose, mogu i da se mrze. Slična predrasuda pomalja se i iz tvrdnje koja se odnosi na Albance. Iako negira postojanje nacionalne mržnje, autor pravi jedan izuzetak u tvrdnji da "Albanci doduše znaju s kim ne žele živjeti u istoj državi". Ovo je zanimljiva formulacija, budući da je čitava knjiga pisana s ciljem minimiziranja značaja nacionalizma za raspad i rat. Da li je "vekovna mržnja" rezer-visana samo za Albance?

Jugoslovenstvo

Veliki deo problema s razumevanjem raspada Jugoslavije autor ima zbog nedefinisanog ili problematično definisanog pojma jugoslovenstva. Autor tvrdi da su komunisti sprečavali nastanak jugoslovenskog nacionalizma verujući da bi on bio protivan glavnom cilju socijalizma (zanimljivo bi bilo čuti ko- jem?), pa je to bio jedan od glavnih razloga što se država raspala. Zato je rat, pokrenut od "separatističkih" nacionalizama, bio usmeren primarno protiv jugoslovenstva. Smatra da bi demokratizacija zemlje vodila u raspad samoupravne ideologije jer bi značila promociju ideje o jugoslovenskom političkom narodu i ne bi dopustila postojanje više političkih nacija, pa je to bio razlog što su se komunisti u Hrvatskoj i Sloveniji odupirali demokratizaciji Jugoslavije, dok su "ustavoreformatori" (valjda u Srbiji) hteli promene koje bi ili dovele do stvaranja jugoslovenske nacije po liberalno-demokratskom modelu, ili bi obnovile vrstu "sovjetskog" poretka u njoj. Naprotiv, komunisti nisu stvarali jugoslovensku naciju ne zato što bi ona osporila ciljeve socijalizma, već zato što bi time ubrzali raspad Jugoslavije. Upravo zato što nisu bežali od realnosti, nisu ni insistirali na jugoslovenskoj naciji, a egzistencija Jugoslovena, i kao nacionalne kategorije i povećavanje njihove brojnosti, bila je prirodan rezultat relativno duge egzistencije države, mimo ideoloških projekata. Tvrđnjom da bi demokratska Jugoslavija stvorila jednu naciju, autor pravi neopravdanu paralelu sa zapadnim demokratskim državama zanemarujući istorijski razvoj i specifičnosti nastanka južnoslovenskih nacionalnih ideologija iz etničke osnove. Zanemaruje da su zapadne demokratske države nastale kao države pre konstituisanja njihovih (teritorijalnih) nacija a što je sve bio proces 18. i 19. veka. Zato je ideal - jugoslovenska nacija - možda mogao biti ostvaren u 19. veku, ali kako ni prva Jugoslavija nije u tome uspela, takvo očekivanje je krajem 20. veka potpuno nerearno, pa se postavlja pitanje kako autor zamišlja da bi demokratija na kraju 20. veka na jugoslovenskom tlu funkcionisala na način kraja 18. veka i potpuno drugačijeg konteksta? Posebno je zanimljivo čuti koje su snage to htele i mogle da urade sredinom 80-ih, kako su iste snage mogle voditi i u demokratski i u "sovjetski" poredak i koji nacionalizam (srpski? hrvatski?...) bi im to dozvolio? Zanimljivo je da i problem opstanka sadašnje Jugoslavije autor vidi u nevoljnosti njene elite da promovise ideju o jugoslovenskom narodu. Uverenje da je i u SRJ (SCG) moguće promovisati jugoslovensku naciju implicira da autor pod pojmom jugoslovenstvo podrazumeva reč bez sadržine. Zato nije slučajno što često identifikuje pojmove jugoslovenstvo i srpstvo. Kada govori o jugoslovenskim nacijama uporno do-

daje “uključujući srpsku” kao da se to ne podrazumeva, koristi formulaciju “nesrpski krajevi Jugoslavije” za 64% bivše zemlje, dok je vrhunac ove identifikacije prisutan u formulaciji da ne iznenađuju kritike koje Kardelju upućuju srpski nacionalisti i jugoslovenski nacionalisti jer je njegov eksperiment bio sav usmeren protiv njih. Na stranu što ovde nije jasno o kakvim je “jugoslovenskim nacionalistima” reč, bitno je pitanje kako je isti eksperiment mogao ugrožavati dva isključujuća nacionalizma? Izuzev ako autor ne pretpostavlja da između njih stoji znak jednakosti. Ilustracije radi, samo u kontekstu, blago rečeno, čudno (ne)shvaćenog jugoslovenstva, autor je mogao da u beogradskom mitingu od 28. februara 1989. prepozna projugoslovenski karakter. Kaže da je miting bio i projugoslovenski, ali i antislovenački i antialbanski (šta je onda u njemu bilo “projugoslovensko?”), i srpski, i jugoslovenski (?), što ilustruje obraćanjem tadašnjeg predsednika Dizdarevića demonstrantima. Naravno, prećutkuje da je on tada (kao jugoslovenski predstavnik) bio izviždan, a Milošević (kao srpski) dočekan ovacijama i zahtevom “hoćemo oružje”. Problematična je i teza da je popularnost jugoslovenske ideje padala kad je prestala biti nacionalistički projekt, budući da njom autor, s jedne strane, poistovećuje unitarizam i jugoslovenstvo, a s druge, jugoslovenstvo prepoznaje isključivo kao jugoslovenski nacionalizam, implicirajući da u kontekstu nacionalnih ideologija Srbi, Hrvati... mogu postojati samo kao nacionalisti. Identifikujući jugoslovenstvo 19. veka i ono promovisano od stvaranja Jugoslavije, sa prećenjivanjem realizacije ovog drugog i njegovog nerazlikovanja od unitarizma, autor zanemaruje da “integralno jugoslovenstvo” nije bilo koncept 1918. što je i ime države govorilo i da je ono promovisano tek početkom 30-ih, a skinuto sa dnevnog reda već smrću kralja Aleksandra. Koncept je bio unitaristički, ali to je druga tema i ne tiče se jugoslovenstva u nacionalnom smislu. Autor tvrdi da komunisti nisu znali šta da ponude za ideju južnoslovenstva koja im je stvarala političke probleme s neslovenskim etničkim grupama. Nije problem s manjinama komunistima stvaralo jugoslovenstvo, već represija etatičkog sistema, i nisu komunisti ni u jednom svom dokumentu od 1943. državu proglasili zajednicom “Južnih Slovena”, već zajednicom “naroda Jugoslavije”, uključujući uvek (i na II zasjedanju AVNOJ-a) i nacionalne manjine u svoje projekte. Navodi da se u posleratnim godinama o nacijama govorilo u staljinističkim kategorijama, kao o ostacima prethodne epohe koji će razvojem socijalizma “nestati”, pa je i Tito hteo zajedništvo u kojem će nacionalne posebnosti “nestati”. Ovo su lične konstrukcije autora koje nigde, ni u Titovim javnim nastupima, niti u arhivskoj građi, ne mogu biti potvrđene. Tvrdi da je, naprotiv, za Kardelja Jugoslavija bila samo okvir državnosti jugoslovenskih nacija, pa je njegov koncept zauvek onemogućio “povratak” na ideju stvaranja jugoslovenske nacije što se bitno razlikovalo od Titovog “bratstva i jedinstva”. Iako odvaja “Titovu” i “Kardeljevu” Jugoslaviju, kontradiktorno prihvata do kraja ćosićevsku tezu da se ovaj “preokret” dogodio porazom Rankovića 1966. Suprotno tvrdnjama autora, Titov i Kardeljev nacionalni koncept nisu se bitno razlikovali. O jugoslovenskoj naciji kao o dr-

žavnoj politici od 1945. nije bilo reči, a Titova ideja “bratstva i jedinstva” sa sinonimom “jugoslovenski patriotizam” nikada nije sadržavala ideju utapanja nacija u jednu, jugoslovensku, što bi posle iskustva prve Jugoslavije i Drugog svetskog rata i bilo iluzorno i moglo da egzistira samo kratkotrajno i silom. Vrhunac problematičnog razumevanja jugoslovenstva prepoznaje se u tezi da su “ustavoreformatori”, a to je autorov eufemizam za Miloševića, ostali najduže privrženi “ideji neke - bilo kakve - Jugoslavije”. Autor bi morao znati da nikada nije postojala ideja “bilo kakve Jugoslavije”. Postojala je samo ideja jugoslovenstva kao zajednice jugoslovenskih naroda (Srba, Hrvata, Slovenaca...), sve ostalo je samo lažno predstavljanje i pragmatično pozivanje na ime kako bi se preuzeo kontinuitet - ugleda prethodne države, članstva u međunarodnim organizacijama, njene imovine...

Memorandum

Posebno je zanimljivo kako je autor pročitao Memorandum SANU. Već na početku implicira mali značaj ovog dokumenta za jugoslovensku krizu pitanjem “jesu li akademici SANU doista imali takvu moć nad srcima i umovima mnogih Srba da su ih preusmerili od jugoslovenstva prema srpstvu i to poludovršenim dokumentom koji je u njenoj nakladi bio objavljen tek kad se Jugoslavija formalno raspala?” Kako bi upotpunio tvrdnju o minornom značaju ovog dokumenta, autor pripoveda da se puni odgovor na pitanje o raspadu ne može tražiti samo među idejama, niti samo kod njihovih tvoraca, jer su one samo proizvod konteksta u kojem nastaju. Memorandum je, po njemu, bio više opis ekonomske i političke krize nego politički program za akciju kako je kasnije opisan, tvrdi da ga je tek na desetu godišnjicu pojavljivanja u javnosti, 1996, SANU objavila u svojoj ediciji i da su mu uvod tada pisali Mihailović i Krestić, pa Mihailović i Isaković. Zaključuje da je Memorandum osudio srpski nacionalizam i promovisao opstanak Jugoslavije kao države kroz avnojski koncept, kao i da je bio mnogo kritičniji prema Kardelju nego prema Titu. Zanimljivo je da autor koji čitavu knjigu bazira na ideologiji i njenim tvorcima, dajući idejama ključno mesto, odstupa od ovog principa kada je reč o Memorandumu. Centralno mesto ideologije rezervisano je samo za komunizam i Kardelja. Kada je reč o idejama drugih, kako kaže, alternativnih pokreta, onda relativizuje njihov značaj. Istovremeno, sam ne poštuje svoje metodološke zahteve, pa kada govori o Memorandumu ne piše o kontekstu, o vremenu u kojem je svako zahtevanje nacionalnog programa za jednu naciju moralo destabilizovati višenacionalnu državu, a u kojem su tvorcima ovog zahteva postali glavni tumači nove politike novog vođe. Ali autor to ne može da kaže jer on u Memorandumu formulaciju o nužnosti da srpski narod dođe do “nacionalnog programa kojim će se nadahnjivati sadašnje i buduće generacije”, kao ni onu o “samostalnom razvoju za srpski narod” nije našao. Za autora je važno kada je SANU u svojoj nakladi objavila Memorandum, a nevažno je da je on objavljan u delovima i u celini (identičan kao i u izdanju SANU) više puta tokom pret-

hodnih godina. Posebno je zanimljivo zašto autor konstruše da je SANU objavila Memorandum na desetogodišnjicu afere, kada se to desilo godinu dana ranije, i gde je našao Isakovića među autorima uvodnika? Autor tvrdi da Memorandum nije bio program za akciju već su ga drugi tako opisali. Ali da je čitao beogradsku štampu pred rat saznao bi za zvaničnu pohvalu SANU da je upravo Memorandum “shvaćen kao svojevrstan nacionalni program za hod srpskog naroda u budućnost”. Ne za hod Jugoslovena u budućnost. Autor konstruše da je Memorandum osudio srpski nacionalizam. Naprotiv, u njemu se srpski nacionalizam pominje samo u dve rečenice. Jednom kada se tvrdi da on ne postoji, već da se alibi za nasilje nad Srbima traži - “u izmišljenom dejstvu ‘spoljašnjeg’ neprijatelja - van pokrajine, srpskog nacionalizma ‘iz Beograda’”, i drugi put u tvrdnji da šovinizam i srbofobija u Jugoslaviji oživljavaju ispoljavanje “nacionalne osetljivosti srpskog naroda” pa se u “principijelnoj borbi protiv srpskog nacionalizma, ne može prihvatiti vladajuća ideološka i politička simetrija u istorijskim krivicama”. I ovo pominjanje služi samo da se relativizuje njegov značaj. Druga iskonstruisana tvrdnja je ona u kojoj autor zaključuje da je Memorandum branio avnojsku Jugoslaviju. Takva rečenica na kraju Memoranduma zaista postoji, ali postoji i druga koja se takođe odnosi na AVNOJ a koja glasi da “tokom rata Srbija nije bila formalno, a pogotovu ne suštinski u ravnopravnom položaju” pa se srpski predstavnici našli u položaju “da u ratnim uslovima prihvate rešenja koja su otvarala široke mogućnosti za njihovo razbijanje”. Naravno, Memorandum je kontradiktoran, ali autor nema pravo da bira samo ono što mu odgovara. Postavlja se i pitanje kako je autor našao u Memorandumu veću kritičnost prema Kardelju nego prema Titu? Ovo može da se razume samo tako što autor učitava svoju podelu na “Kardeljevu” i “Titovu” Jugoslaviju akademikima, pa pošto je i njima Ustav 1974. bio najveći problem imputira im i veću kritičnost prema Kardelju. Naprotiv, Memorandum ne pravi između njih razliku, Tito i Kardelj su zajedno učvrstili hrvatsku i slovenačku “trajnu koaliciju u nastojanju da ostvare političku dominaciju”, a to što se Kardeljevo ime pominje tri puta a Titovo jedanput, to je samo zato što se Kardelj još ocenjuje i kao najodgovorniji upravo za odluke AVNOJ-a. A Memorandum je, po autoru, tražio baš avnojsku Jugoslaviju.

Milošević

Autorova konstrukcija ličnosti Slobodana Miloševića se u velikoj meri slaže sa slikom koju Milošević sam danas gradi o sebi. Prepoznaje ga kao vođu “antibirokratske revolucije”, kao “Jugoslovena i borca protiv srpskog nacionalizma” i kao “novog Tita”. Jedino ga ne prepoznaje kao srpskog nacionalnog vođu.

“*Antibirokratska revolucija*”. Po autoru, Milošević je vođio “antibirokratsku revoluciju” protiv antidržavne ideologije i dezintegracije zemlje, a za uspostavu države, odnosno za obnovu “treće Titove Jugoslavije”. Njegova prodržavna retorika, po autoru, bila je u oštroj suprotnosti s Kardeljem, ne i sa

Titom, a to je odanost socijalizmu i Jugoslaviji. Zato su građani koji su podržavali Miloševića podržavali alternativu sistemu, a nisu postali antikomunisti ili antijugosloveni. I dalje, “antibirokratska revolucija” je nudila obećanja radnicima koji su štrajkovali i bila potvrda Đilasove teze da se u jugoslovenskom društvu unutar birokratije formirala nova klasa. S druge strane, Osmu sednicu, po autoru, nije uvela neku novinu u jugoslovenski politički prostor, dok je uvođenjem vanrednog stanja na Kosovu postignuto jedinstvo Srbije, mada ne samo institucionalnim sredstvima već i fizičkim pritiskom. Gotovo nijednu tvrdnju autor ne bi mogao da potkrepi kada bi se osvrnuo stvarnim događajima a ne tumačenjima izgovorenih reči, pri tom selektivno interpretiranih. Simptomatično je da termin “antibirokratska revolucija” nigde ne stavlja pod navodnike što implicira da čitav masovni pokret za srpsku nacionalnu homogenizaciju, koja nikome u Srbiji nije bila nejasna, prihvata kao revoluciju protiv birokratije. Miloševićeva “antibirokratska revolucija” vođena je primarno za ukidanje pokrajina a onda za smenu svih drugih rukovodstava u Jugoslaviji. Ona nije imala veze sa borbom protiv birokratije, budući da je sam stvarao korumpiranu birokratizovanu državu sa “novom klasom” bogataša. Postavlja se i pitanje gde je autor našao egalitarne poruke Miloševića radnicima, kada ih je s jedinog mitinga sa *socijalnim* zahtevima, u tri godine njihovog održavanja, ispratio pričom o Kosovu i naredbom “svi na svoja radna mesta”? Istovremeno, prelistavanjem beogradske štampe iz tog doba, autor je lako mogao da uoči upravo od Osme sednice “preko noći” promenjeno mesto nacionalizma u shvatanju političke korektnosti, a uvažavanjem konteksta u govoru o uspostavljanju jedinstvene Srbije, marta 1989, primetio bi i pobijene istog dana koji se teško mogu podvesti pod eufemizam “fizički pritisak”. U istom kontekstu je zanimljivo kako se Milošević borio protiv jačanja republika, tj. “dezintegracije države”, kada je čitava “antibirokratska revolucija” bila upravo borba za centralizaciju Srbije do nivoa na kojem ona nije bila ni 1945. i za nemešanje drugih (uključujući i savezne organe) u njene unutrašnje stvari. Autor zaboravlja da je Milošević bio samo predsednik srpske partije, nikada savezni funkcioner, a nikada se u “Titovoj Jugoslaviji” za koju se, po njemu, Milošević borio, nije desilo da republički predsednik partije smenjuje rukovodstva drugih republika i “zavodi red” u čitavoj zemlji. S druge strane, autor nigde ne upotrebljava pojam “događanje naroda” što je bio termin u Srbiji u mnogo široj upotrebi nego “antibirokratska revolucija” koji su koristili samo partijski forumi, a i oni ga napustili pošto su pokrajine ukinute. I sam proces poznat kao “događanje naroda” je neopravdano malo prostora zauzeo u ovoj knjizi. Pola stranice o jednom, za dotadašnju Jugoslaviju, nezabeleženom fenomenu - homogenizaciji jedne nacije pod svojim nacionalnim (partijskim) rukovodstvom, sa višegodišnjim milionskim okupljanjima, parolama i simbolima zastrašujućim za sve druge u zemlji, uključujući i nacionalno izjašnjene Jugoslovene. Metodološki izbegavajući sve druge izvore osim ondašnjih i današnjih svedočenja samih aktera, autor dolazi i do zaključka da se međusobni odnosi “kritičkih intelektual-

ca" i "spontano" organizovanih masa 80-ih ne mogu objasniti idejom o manipulaciji budući da se ne može ustanoviti ko je bio inicijator a ko sledbenik. Naprotiv, čak i metodologijom koju autor koristi delimično se može objasniti. Da je poklonio deo poverenja Ćosićevim zapisima (bar onoliko koliko mu veruje na reč kada govori o Kardelju), autor je mogao "naslutiti" ko je pisao peticiju 2000 kosovskih Srba 1986. i organizovao njihove proteste. Ali, mnogo važnije, da je u metodologiju uveo analizu sadržaja tadašnje štampe, odgovor na pitanje o manipulaciji i međusobnom odnosu elite i mase, npr. u Srbiji, "sam bi mu se kazao". Potpuno zanemarivanje metoda oblikovanja javnog mnjenja i priprema javnosti za usvajanje nacionalističkih zahteva autora vodi u kontradiktornosti i uverenje da je država "odumrla" od jedne, a ne razbijena od druge ideologije. Nije Jugoslavija "pustila" da se dignu protiv nje zato što je bila "ne-država" (imala je vrlo državnu i vojsku i policiju), već nju niko nije branio od nacionalističkih ideologija jednog istog tipa. Armija nije bila neefikasna zbog samoupravljanja, već zbog stavljanja u službu ideologije srpskog nacionalizma - samo jednog od istih, separatističkih nacionalizama. Zato, kada zaključuje da raspad nije bio neizbežan već da je koncept "odumiranja države" sprečio elitu da deluje na vreme, autor ne može da pruži odgovore na pitanja: *koja* elita je trebalo da deluje, *kada* je bilo vreme, *na šta* je trebalo da deluje i *kako* je trebalo da deluje na vreme?

"Milošević - Jugosloven i borac protiv srpskog nacionalizma". Autor je u dilemi da li je Milošević bio nacionalista. Tvrdi da je u prvoj fazi bio jugoslovenski nacionalista, ali da nikada nije postao srpski, jer nikada nije hteo da formira srpsku nacionalnu državu, pa zaključuje da je Milošević od drugih identifikovan kao srpski političar i zato potencijalno pristrasan. Ovde se postavlja pitanje kako su Miloševića kao "borca protiv srpskog nacionalizma" upravo srpski nacionalisti identifikovali kao srpskog vođu? Kako su mu kao "jugoslovenskom nacionalisti" neprijatelji bili svi - Albanci, Hrvati, Slovenci, Muslimani - a ne i Srbi? Autor zanemaruje da koncept "treće Jugoslavije" iz kraja 80-ih nije imao nikakve veze sa onim kako on definiše "treću Jugoslaviju" iz 50-ih. Miloševićeva "treća Jugoslavija" sadržana je u njegovim rečima "srpski narod će živeti u jednoj državi...", posle kojih je nastavak o "dobrodošlici" i drugim narodima, u postojećem kontekstu, bio potpuno nebitan. Zato su zanimljive i tvrdnje da su *Srbi* glasali za Miloševića jer je bio Jugosloven, zatim da su srpski komunisti u Hrvatskoj bili protiv njegovog koncepta, a onda da je u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini najsigurniji način da se osigura podrška srpskom programu bila preko "etničkih Srba" u srpskim nacionalnim strankama. Pitanje je kako su to (po statistikama koje navodi) srpski komunisti (van Srbije) bili antijugosloveni a srpski nacionalisti - Jugosloveni? Ili su i Srbi komunisti i nacionalisti logično delovali, ali je problem u autorovoj percepciji Miloševića? Po autoru, XIV kongres je bio odlučujuća bitka za i protiv projekta ujedinjenja Jugoslavije oko programa srpske partijske organizacije, a ključni pomak u Miloševićevom razumevanju Jugoslavije se dogodio onda kada je "pristao" da ona može biti i

Ovde se upravo postavljaju fundamentalna pitanja. Kako je Milošević postao središnja ličnost Jugoslavije kada je bio samo predsednik srpske partije? Šta mu je dalo toliku moć?

geografski manja, bez Slovenije. Zanimljivo bi bilo čuti kada je Titov koncept video Jugoslaviju ujedinjenu oko jedne (nacionalne) partijske organizacije i kada je bila relevantna odluka i "pristanak" jednog od šest predsednika republika o tome *kolika* može da bude Jugoslavija? Zašto autor zanemaruje tvrdnje Borisava Jovića (kome inače sve veruje), da je 1990. godine Milošević zastupao ideju o "izbacivanju" Slovenije i Hrvatske iz Jugoslavije sa "odsecanjem" druge? I još ranije, zašto Milošević 1988. na mitingu na Ušću nije zamerio svom saradniku kada je ispratio Slovence iz Jugoslavije? To sve možda ulazi u koncept "bilo kakve Jugoslavije" ali, već je rečeno, jugoslovenska ideja nikada nešto takvo nije sadržavala. Autor zaključuje da je tek u martu 1990., kada su se sreli Ćosić i Milošević, srpsko vođstvo počelo napuštati jugoslovensku ideju, iako je Milošević "do kraja" ostao veran imenu Jugoslavije. Tvrdi da Milošević nije negirao da postoji srpski nacionalizam i da se protiv njega treba boriti, a onda da je njegov "krhak" savez sa Ćosićem otvorio perspektivu za ujedinjenje prečanskih i kosovskih Srba i srbijansko-crnogorske tradicije. Iako za Ćosića kaže da je postao etnički nacionalista, njegovu podršku Miloševiću tumači kao rezultat "paranoidne opsednutosti Titom", pa ostaje nejasno zašto je onda podržao, po autoru, poslednjeg titoistu i Jugoslovena? Na stranu što njihov savez i nije bio toliko krhak. Tek sredinom 1999. godine Ćosić ga je "zamolio" da podnese ostavku. A pitanje je i kako se može spojiti "Titova Jugoslavija" sa srbijansko-crnogorskom tradicijom i ujedinjenjem sa svim Srbima? Pokušavajući da objasni ovaj savez, autor navodi da je hijerarhija problema, a ne njegove simpatije za srpski nacionalizam, sprečila Miloševića da kritikuje Memorandum u javnosti. Pitanje je zašto bi ga kritikovao kada je i Memorandum, po autoru, hteo "avnojsku Jugoslaviju" kao i Milošević? Tvrdi da je nacionalistička inteligencija podržala smenjivanje Stambolića jer je napadao Akademiju. Pitanje je zašto je nacionalistička inteligencija stala na stranu Akademije kada je ona, po autoru, osuđivala srpski nacionalizam kao i Milošević? Smatra da je glavni razlog Miloševićevog nesukobljavanja sa srpskim nacionalizmom bio taj što je verovao da partija mora da stvori novu situaciju u kojoj će biti "posećen koren srpskog nacionalizma". Pitanje je kako je Milošević tako lako (i mnogo ranije nego što navodi) stupio u savez sa onima kojima je prethodno hteo da "poseće koren"? Pripisujući Miloševiću reformsku i jugoslovensku orijentaciju, autor ne uspeva da objasni njegov "savez sa nacionalistima" jer ne može da uoči da nije u pitanju bilo povezivanje reformi s nacionalizmom, već redefinisavanje države u pravcu zahteva nacionalizma. I kasniji sukob Miloševića s opozicijom u Srbiji bio je, po au-

toru, sukob jugoslovenske i srpske opcije, pa je pobjeda Koštunice bila pobjeda srpskog nad jugoslovenskim konceptom. Naprotiv, nije Milošević bio manje zainteresovan za srpsku državu, već je hteo da ta država bude što je moguće veća, pa se iz pragmatizma pozivao na Jugoslaviju, nemajući nikada na umu stvaranje jugoslovenskog naroda. Jugoslavija je i razbijena da bi se jasno ograničio "srpski etnički prostor". Kontradiktorna je i tvrdnja da je Milošević izgubio izbore zbog jugoslovenstva, budući da je upravo autorova teza da "građani", podržavajući Miloševića, nisu postali antijugosloveni. I na kraju, zašto sa aspekta sopstvene metodologije, verovanja na reč, autor ne veruje danas Koštunici kada kaže da je njegov najveći uspeh upravo "očuvanje zajedničke države"? Kako bi čitava konstrukcija Miloševićeve ličnosti koju autor gradi bila učvršćena nužna je bila i jedna mala imputacija u njegove reči. Čuvena rečenica sa Gazimestana morala je dobiti novi kontekst kako bi se pobile sve njene dosadašnje interpretacije, za koje autor tvrdi da nisu uvažavale stvarni tekst i kontekst. A kakav je bio "stvarni" tekst i kontekst? Da bi dokazao da se oružje nije odnosilo na "druge", autor ubacuje rečenicu koje u Miloševićevom govoru nema. Navodi da je Milošević rekao da predstoje bitke, da ni oružane nisu isključene, a onda kurzivom, znači najvažnije - "i da Srbija više neće trpjeti *poniženja i izdaju* iz vlastitih redova". A upravo poslednje, i podvučeno, nije pomenuto u kontekstu oružanih bitaka. One se nadovezuju na priču o junakoj i neporaženoj srpskoj vojsci (*Politika*, 29. jun 1989.). Posmatrajući Miloševića isključivo kao partijskog lidera (što on od 1987. nije primarno bio, naprotiv, najmanje je kao takav percipiran u Srbiji), autor zaključuje da je on, kao i drugi partijski lideri, govorio u ime članstva svoje partijske organizacije. Naprotiv, jedino je Milošević govorio primarno u ime *naroda*. Nisu njegove mitinge pohodili partijci, nego *narod* i nisu ga podržavali primarno partijski, nego nacionalistički intelektualci. Analizom anketa u partijskom članstvu autor zaključuje da je pojednostavljivanje tumačenje da se SKJ nalazio pred raspadom. Odbijajući da uzme u obzir kontekst, ne primećuje da anketa u partijskom članstvu nije anketa u "narodu koji se dogodio", a odbijajući da uzme u obzir nacionalističke ideologije i primećujući ih samo u "podzemlju", ne i na vlasti, ne može da prihvati, tada svima u Srbiji razumljivu činjenicu, da Milošević 1988.-89. nije primarno simbolizovao partiju, već srpski nacionalistički pokret. Da je hteo samo ujedinjenje Srbije, autor veruje da bi Milošević ostao zapamćen u srpskoj istoriji kao uspešan političar. Ovakvom tvrdnjom autor konzervira vreme na nivou 1988. ne uvažavajući sve logične produkte vođene politike, "odseca" deo biografije menjajući i samu ličnost o kojoj govori i oblikuje je prema svom idealu i, na kraju, u nedostatku drugih argumenata, pokušava da potkrepi svoju tezu o Miloševićevom reformatorstvu i jugoslovenstvu neistorijskim mišljenjem po principu "šta bi bilo kad bi bilo".

"*Milošević kao novi Tito*". Zanimljiva je autorova teza da je opštenarodna želja bila pojava "novog Tita" dok su elite (i usta-

vna rešenja) upravo to sprečavale. Zaključuje da je Milošević mnogima izgledao kao "novi Tito", i još više, kao "prvi srpski (srpsko-crnogorski) Tito", jer je bio "glavni titoist" koji je obnovio ideju "bratstva i jedinstva", pa su njegove fotografije stajale uz Titove, a nekoliko godina kasnije ih potpuno zamenile. Osnovna intencija autora je da pokaže da je Miloševića izbacilo vreme, odnosno da je on bio sam izraz narodne volje. Naravno da je kontekst bio povoljan za pojavu takve ličnosti, ali odbijajući da analizira sredstva manipulacije javnošću, pod izgovorom da je nejasno da li su mase manipulirale elitom ili obrnuto, autor oslobađa i Miloševića i elitu koja ga je podržavala slobodne volje u donošenju sudbonosnih odluka. Cinična je tvrdnja da je Milošević obnavljao "bratstvo i jedinstvo". Autor zanemaruje da srpski "Tito" može da bude samo "vožd", a da "srpsko-crnogorski Tito" ne postoji u srpskom nacionalizmu, budući da u njemu ne postoje ni Crnogorci. Nisu Miloševićeve slike bile uz Titove, već su zamenile Titove. I nije "kasnije" došlo do te zamene nego "ranije". "Kasnije", pred rat, njegovih slika više nigde nije bilo. Milošević je percipiran kao srpski vođa zato što je po idejama vodiljama zastupao srpski interes kako ga je definisao srpski nacionalizam. Zato nije percipiran kao Tito, već kao njegov antipod. Autor gradi ovu paralelu na tvrdnji da su i Tito i Milošević imali središnje značenje u raznim fazama jugoslovenske istorije, da su bili najistaknutiji pripadnici političke elite i izraz volje značajnog dela populacije kojom su vladali. Ovde se upravo postavljaju fundamentalna pitanja. Kako je Milošević postao središnja ličnost Jugoslavije kada je bio samo predsednik srpske partije? Šta mu je dalo toliku moć? Kako se mogu porediti ličnosti od kojih je jedna simbolizovala čitavu Jugoslaviju a druga samo jednu republiku, i kada je Tito bio vođa nekog separatnog, nacionalističkog pokreta u Jugoslaviji? Priču o Miloševiću autor zaključuje tvrdnjom da za njega nije bilo razlike između srpstva i jugoslovenstva, pa se iz jugoslovenskog nacionaliste pretvorio u srpsko-jugoslovenskog i, još, da izvori ne daju razloga za zaključak da je imao nameru da razbije Jugoslaviju. Iz ovakve konstatacije sledi samo zaključak: da slučajno Borisav Jović nije napisao svoj dnevnik, autor Dejan Jović ne bi imao ni najmanju dilemu da je Milošević posvetio život odbrani "Titovog jugoslovenstva".

Materijalne greške

Iako je autor koristio obimnu literaturu, štampu i objavljene izvore, vodio razgovore s akterima, promaklo mu je dosta neuobičajenih faktografskih grešaka. Za neke od njih teško se može prihvatiti da su bile slučajne ili da su stvar interpretacije. Ovde će biti pomenute samo neke: Na str. 334 tvrdi da je januara 1981. osam profesora otpušteno s fakulteta u Beogradu, a da su "trojica najistaknutijih" pripadnika te grupe kasnije postali okosnica DOS-a - Koštunica, Đinđić i Mićunović, dok je Milutinović, koji je učestvovao u izbacivanju, ostao i 20 godina kasnije na drugoj strani. Ovo je najbolji primer "natezanja fakata". Niti su profesori izbačeni 1981. kao odgovor na Dolančevu osudu, izbačeni su šest godina ranije - 1975, niti su dvojica, Đinđić i Koštuni-

ca, uopšte bili pripadnici te grupe, pa nisu mogli biti ni “najistaknutiji”. Tačno je da je Milutinović ostao na drugoj strani, ali je na toj drugoj strani dugo bio zajedno s jednim od stvarno najistaknutijih članova grupe izbačenih profesora - Mihajlom Markovićem. Šta je ova netačna tvrdnja trebalo da dokaže i zašto autor ne pominje da su troje profesora iz ove grupe (Životić, Popov i Golubović) bili žestoki kritičari i vlasti i opozicije (i Miloševića i Koštunice), ostaje jasno samo njemu. Na str. 370 tvrdi da je kritička inteligencija do 1987. kontrolisala većinu srpskih medija. Osim malotiražnih književnih časopisa, “kritička inteligencija” tada nije kontrolisala medije u Srbiji. Najznačajnije medije - dnevne novine, radio i televiziju kontrolisao je Milošević. Na str. 459 tvrdi da je srpsko političko vođstvo uvelo ekonomske sankcije Sloveniji zbog skupa u Cankarjevom domu u februaru 1989. Sankcije su uvedene u decembru zbog odbijanja “mitinga istine” u Ljubljani. Na str. 459 tvrdi da je miting u Starom Trgu osudila i SANU. Osudila je skup u Cankarjevom domu...

***

Da u zemljama bivše Jugoslavije deset godina posle ratova nije rastući, čak dominantan, trend relativizacije značaja nacionalizma za raspad države i krvave ratove na njenim prostorima, ugušivanje svake kritike nacionalizma i njegova identifikacija kao legitimne ideologije neodvojive od identiteta, verovatno osvrtno na knjigu Dejana Jovića ne bi bio ovako opširan. Kako su njegovi ključni zaključci na tragu danas (i) u Srbiji vrlo popularnih teza o nemogućnosti utvrđivanja odgovornosti za raspad i rat, s obrazloženjima da kolektivna odgovornost ne postoji a individualnu treba da utvrđuju sudovi, ali tek pošto isto-

ričari u budućnosti utvrde šta se stvarno desilo jer “mi nismo bili tamo”, sasvim je prepoznatljiva i intencija Dejana Jovića da pokaže kako za tragična zbivanja niko nije kriv, kako su svi imali samo dobre namere i bili jako iznenađeni i zaprepašćeni kada je pala krv. Relativizacija mesta nacionalizma i pronalaženje uzroka raspada i ratova u Jugoslaviji svuda - od Staljina do Kardelja, od naroda do nasilnika - samo ne u nacionalističkim ideologijama, predstavlja pristajanje na trenutno vladajuće ideološke trendove “kod kuće”. Zato ključne teze autora da se u Jugoslaviji krajem 80-ih nije desila nikakva revolucionarna promena već da je ona tada “odumrla”, kao gotovo prirodni rezultat zahteva komunističke ideologije, dok se, s druge strane, revolucionarna promena dogodila 1966. smenom Rankovića kada je napušteno “bratstvo i jedinstvo”, neodoljivo podsećaju na ćosićevsku interpretaciju jugoslovenske “razistorije”: da je samo država jakog policajca - država, a da je svaki oblik decentralizacije - “tragični poraz srpskog naroda”. Nesporno je da istoriju čine “procesni dugog trajanja” i da se u njima mogu tražiti i koreni raspada Jugoslavije, ali bez uključivanja analize konkretnih događaja i aktivnosti konkretnih učesnika, tumačenje ostaje fatalističko, i za (žive) ideologe i aktere savršeno opravdavajuće. Autor ove knjige je dobronameran, spreman da veruje na reč, prihvata da svi akteri imaju uvek samo dobre namere, smatra da kao analitičar nema pravo da sudi... Sve bi to bilo u redu kada bi se tim putem dolazilo do istine. A istina o prošlosti nije spisak “lepih želja”. Ni aktera, ni analitičara.

TEKST JE IZVORNO OBJAVLJEN U ČASOPISU REPUBLIKA, BROJ 316-317, BEOGRAD, 2003. DOSTUPAN I NA [HTTP://WWW.REPUBLIKA.CO.YU/316-317/](http://www.republika.co.yu/316-317/)